Dzieje Najnowsze, Rocznik L – 2018, 4
PL ISSN 0419–8824

ŻYCIE NAUKOWE

Sprawozdanie z międzynarodowej konferencji naukowej „Stosunki jugosłowiańsko-polskie w XX wieku", Belgrad, 27–28 IX 2018 r.

W dniach 27–28 IX 2018 r. w Belgradzie odbyła się szósta międzynarodowa konferencja naukowa „Jugosławia i Polska w XX wieku", która była efektem kontynuacji współpracy między Instytutem Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego (IHiSM UKW) a Instytutem Historii Współczesnej w Belgradzie (ISI – Institut za savremenu istoriju). Obrady miały miejsce w budynku Muzeum Przyrodniczego (Prirodnjacki muzej, Mali Kalemegdan 5), położonym na terenie twierdzy Kalemegdan w stolicy Serbii. Podczas konferencji zaprezentowana została książka *Polska i Jugosławia w XX wieku. Polityka – społeczeństwo – kultura*, pod redakcją naukową Momčila Pavlovicia (ISI), Pawła Wawryszuka (UKW) oraz Andrzeja Zaćmińskiego (UKW), opublikowana w Bydgoszczy w 2018 r. Stanowi ona kolejny rezultat dotychczasowej współpracy wymienionych ośrodków naukowych[1]. Konferencja była również wyjątkowa z okazji 100-lecia odzyskania przez Polskę niepodległości oraz nawiązania pierwszych kontaktów dyplomatycznych pomiędzy Polską a Serbią.

Uroczystego otwarcia konferencji dokonała Olivera Vučković, dyrektor Instytutu Ochrony Zabytków miasta Belgrad. Następnie przemawiali Tibor Sabo, zastępca ministra nauki, oświaty i rozwoju technologicznego, który przedstawił ogólne założenia reformy nauki w Serbii oraz Tomasz Niegodzisz, Ambasador Rzeczypospolitej Polskiej w Belgradzie. Gości powitali także dyrektor ISI Momčilo Pavlović oraz rektor UKW Jacek Woźny.

Obrady zostały podzielone na 8 sesji. Jako pierwszy głos zabrał gospodarz Momčilo Pavlović, referując nawiązanie stosunków Serbii z niepodległą Polską. Podkreślił, że 24 XII 1918 r. przyjechał z Warszawy do Belgradu dr Czesław Pruszyński, *chargé d'affaires* Rzeczypospolitej Polskiej. Miał za zadanie przygotować i otworzyć

[1] Ukazały się także: *Jugoslavija i Poljska u XX veku*, red. M. Pavlović, A. Zaćmiński, P. Wawryszuk, Beograd 2017; *Polska i Jugosławia po II wojnie światowej*, red. M. Pavlović, N. Stambolija, A. Zaćmiński, Bydgoszcz 2016; *Jugoslovensko-poljski odnosi u XX veku*, red. M. Pavlović, A. Zaćmiński, D. Bondžić, Beograd 2015; *Polska i Jugosławia w stosunkach międzynarodowych po II wojnie światowej. Relacje wielostronne i wielopoziomowe*, red. M. Pavlović, A. Zaćmiński, Bydgoszcz 2014.

w Belgradzie poselstwo polskie. Temu doświadczonemu dyplomacie towarzyszyli Ignacy Smit, dotychczasowy sekretarz poselstwa polskiego w Lublanie oraz Mieczysław Mistat jako urzędnik konsularny. Ich pierwszym celem było powiadomienie władz Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców o „powstaniu zjednoczonej, niezawisłej i wolnej demokratycznej Polski". Drugim referentem był Jacek Woźny. Omówił on rolę archeologii i ideologii w nowożytnej Europie, dochodząc do wniosku, iż poznawanie i interpretowanie pradziejowych zabytków było zawsze uwarunkowane wieloma czynnikami o charakterze światopoglądowym. Ideologia zewnętrzna wpływała na etos uczonych i profesjonalną etykę zawodową. Jednym z paradygmatów towarzyszących kształtowaniu się nowożytnego społeczeństwa industrialnego był nacjonalizm namawiający do zjednania granic etnicznych z politycznymi.

Drugą sesję otworzyła Maria Ewa Szatlach (UKW). W referacie dotyczącym polityki regionalnej Jugosławii i Polski po II wojnie światowej autorka podkreśliła, że powojenna polityka regionalna Jugosławii nakierowana była głównie na aktywizację regionów słabo rozwiniętych. W okresie powojennym istniały dwa kierunki oddziaływania – finansowanie rozwoju gospodarczego regionów słabo rozwiniętych oraz finansowanie ich rozwoju społecznego, czyli zbiorowej konsumpcji. Pierwszym kierunkiem rozwoju regionalnego w Polsce po II wojnie światowej było zagospodarowanie zachodnich i północnych regionów i ich zintegrowanie z pozostałymi. Drugi kierunek stanowiło finansowanie regionów wysoko uprzemysłowionych i zurbanizowanych, a trzeci – aktywizacja regionów najsłabiej rozwiniętych. Przedmiotem zainteresowania Tadeusza Wolszy (UKW) był obraz Jugosławii w ujęciu polskiej emigracji politycznej w Wielkiej Brytanii (1945–1948). Polacy na Wyspach wnikliwie przyglądali się powojennym wydarzeniom na Bałkanach z uwagi na zainteresowanie tym regionem przez Związek Sowiecki. Nie było więc dziełem przypadku to, że porównywali sytuację w powojennej Polsce z Jugosławią i polityką Kremla wobec Belgradu (np. kwestię zbrodni komunistycznych, rozwoju systemu więziennictwa, walki z opozycją itp.). Trzecim prelegentem w tej sesji był Paweł Bielicki (UKW), który omówił politykę zagraniczną Jugosławii w ujęciu polskiej publicystyki emigracyjnej w Londynie w latach 1948–1956. Cel wystąpienia stanowiło przedstawienie najważniejszych uwarunkowań i zależności, charakteryzujących politykę zagraniczną Jugosławii w latach 1948–1956 w ujęciu polskich polityków i publicystów, przebywających po wojnie na emigracji w Londynie. Z kolei Maja Lukanc (Instytut Historii Współczesnej w Ljubljanie, INZ – Inštitut za novejšo zgodovino) analizowała reakcję polskich władz komunistycznych na oskarżenia przeciwko Jugosławii przed ogłoszeniem rezolucji Kominformu, rozpatrując ją w kontekście wypowiedzi i działań innych przywódców partii komunistycznych w obrębie bloku wschodniego w początkowej fazie konfliktu Tito-Stalin z 1948 r. Jako ostatni podczas tej sesji głos zabrał Dragan Bogetić (ISI), omawiając jugosłowiański punkt widzenia na burzliwe wydarzenia w PRL pod koniec 1970 r. W centrum uwagi działaczy partyjnych z Belgradu znalazło się pytanie, jak te wydarzenia wpłyną na przyszłe relacje jugosłowiańsko-polskie i jaki będą miały wpływ na stosunki panujące w międzynarodowym ruchu robotniczym oraz całym bloku wschodnim. Sądząc po bogatych zasobach archiwów belgradzkich – stwierdził prelegent – władze jugosłowiańskie wykazywały się wielkim optymizmem i pozytywnymi oczekiwaniami w odniesieniu do polityki Gierka wobec Jugosławii.

Trzecią sesję zapoczątkowało wystąpienie Marka Zielińskiego (UKW), dotyczące siedzib przedstawicielstw dyplomatycznych Jugosławii w Warszawie. Ich historia sięga 1908 r., wówczas rozpoczęła działalność pierwsza placówka, konsulat generalny

Królestwa Serbii. Autor zakończył przemówienie na sytuacji obecnej, po rozpadzie Jugosławii. Ranka Gašić (ISI) podjęła się analizy współpracy polskiego i jugosłowiańskiego przemysłu samochodowego. Pierwsza umowa w tym zakresie, po trzech latach intensywnych rozmów, została podpisana w 1966 r. i odnosiła się do lat 1967–1975. Współpraca dotyczyła początkowo marek Fiat 125 i Zastava 1300–1500, a później została rozszerzona także na inne modele samochodów, obejmując też poszerzenie sieci serwisowej, zaopatrzenie w części zamienne i wymianę techniczną. Dwóch następnych prelegentów, Vladimir Cvetković (Instytut Historii Najnowszej Serbii, INIS – Institut za noviju istoriju Srbije) oraz Miomir Gatalović (ISI) zajęło się wizytami delegacji odpowiednio PZPR na VIII Kongresie Związku Komunistów Jugosławii (ZKJ) w 1964 r. oraz percepcją V Kongresu PZPR w Jugosławii w 1968 r. Z uwagi na okoliczności pobyt delegacji PZPR na VIII Kongresie ZKJ był dla gospodarzy okazją do przekonania się, w jakim stopniu polscy komuniści i ich przywództwo ewoluują w odbiorze specyfiki „jugosłowiańskiej drogi do socjalizmu" w kontekście międzynarodowego ruchu robotniczego. Natomiast delegacja ZKJ nie została zaproszona na Kongres z powodu krytyki, jaką Josip Broz-Tito skierował przeciw inwazji pięciu państw członkowskich Układu Warszawskiego na Czechosłowację w sierpniu 1968 r. Powściągliwe stanowisko władz jugosłowiańskich, które w mediach informowały o Kongresie w ograniczonym zakresie, wynikało głównie z obawy, by nie prowokować Związku Radzieckiego i tym samym nie dawać pretekstu do ewentualnej napaści Układu Warszawskiego na Jugosławię.

Następna sesja rozpoczęła się od referatu Michała Kosmana (UKW), który skupił się na zagadnieniu polityki NRD wobec Jugosławii w okresie rządów Waltera Ulbrichta. Celem prelekcji było omówienie ewolucji polityki NRD wobec Jugosławii od utworzenia państwa wschodnioniemieckiego do początku lat siedemdziesiątych XX w. Z kolei Slobodan Selinić (ISI) scharakteryzował stosunki pomiędzy związkami literatów Jugosławii i Polski w latach 1955–1980. Autor podzielił okres tej współpracy na kilka etapów: od 1958 r. do początku lat sześćdziesiątych i 1968–1969, kiedy relacje pisarzy przeżywały kryzys w związku z napiętą sytuacją polityczną oraz lata 1955–1958; początek lat sześćdziesiątych do 1968 r. i po 1969, kiedy współdziałanie odbywało się harmonijnie. Jako trzeci w tej sesji zaprezentował się Paweł Wawryszuk (UKW), który w zarysie przedstawił sylwetki ambasadorów Polski/PRL w Jugosławii po II wojnie światowej. W omawianym okresie swoją funkcję nad Dunajem i Sawą pełniło 8 ambasadorów. W najtrudniejszej sytuacji znalazł się Jan Karol Wende, który jako pierwszy objął urząd. Musiał organizować placówkę w warunkach powojennych, gdy priorytetami polskiej dyplomacji naturalnie były Wschód i Zachód. Ponadto po wybuchu konfliktu Tito-Stalin w 1948 r. doświadczał niechęci ze strony gospodarzy, a po jego powrocie do kraju nie wyznaczono następcy, obniżając rangę przedstawicielstwa. Z kolei Nebojša Stambolija (ISI) kontynuował swoje rozważania z poprzednich konferencji, skupiając się na stosunkach polsko-jugosłowiańskich w roku 1986. Charakterystyczna w tym okresie była szeroka wymiana delegacji, np. przewodniczącego Prezydium KC ZKJ Vidoje Žarkovicia w PRL, stanowiąca następstwo zaproszenia wystosowanego przez gen. Wojciecha Jaruzelskiego podczas jego wizyty w Jugosławii w poprzednim roku. W końcu września przebywał też w Polsce przewodniczący Prezydium CK ZK Słowenii Milan Kučan.

Piątą sesję zainaugurował Milutin Živković z Instytutu Kultury Serbskiej z Prisztiny, mówiąc o serbskim spojrzeniu na współpracę miast partnerskich – Kragujevac i Bydgoszcz w latach 1971–1991. Autor zaprezentował tezę, że tego typu

współpraca mogła służyć wymianie informacji: gospodarczych, naukowych, technicznych, a także wartości duchowych i dóbr kultury. Dla władz jugosłowiańskich była to też okazja zaprezentowania osiągnięć systemu samodzielnego zarządzania, systemu delegatów, gospodarki jugosłowiańskiej itd. Jako następne wystąpiły ze wspólnym referatem Małgorzata Święcicka oraz Monika Peplińska (UKW), które zajęły się zagadnieniem obrazu Jugosławii w dyskursie turystycznym. Głównym zadaniem, jakie przed sobą postawiły autorki, była rekonstrukcja tzw. tekstowego obrazu Jugosławii na materiale, wydawanych w Polsce, dwudziestowiecznych przewodników turystycznych. Tak sformułowane zadanie stanowi kontynuację językowo-kulturowych badań nad polem znaczeniowym słowa „Jugosławia". Wpływowi ideologii socjalistycznej na modę, czyli założeniom komunistycznych władz ZSRS w stosunku do mody oraz wynikającym z przejętej ideologii reperkusjom takiego podejścia w PRL i Jugosławii przyjrzała się Danuta Jastrzębska-Golonka (UKW). Omówione zostały funkcje mody oraz sposoby jej wartościowania według socjalistycznych władz, wartościowanie świata i obywateli – poprzez modę; tzw. problem odzieżowy; zadania domów mody i zasady dystrybucji markowej odzieży, projektowanie ubiorów dla żon polskich prominentów (m.in. Zofii Gomułkowej, Stanisławy Gierkowej i Niny Andrycz) oraz żony Tity, Jovanki Broz, a także modowe upodobania samych przywódców. Teresa Maresz (UKW) przedstawiła zagadnienie budzenia dumy narodowej w polskiej i serbskiej narracji podręcznikowej. Zaprezentowała wyniki analizy polskich podręczników szkolnych do historii w kontekście doboru postaci mogących posłużyć do budzenia w uczniach poczucia dumy narodowej. W tej części obrad jako ostatni głos zabrał Srđan Cvetković (ISI), który poddał analizie skład narodowościowy więźniów obozu Goli Otok, w tym przede wszystkim osób narodowości/ obywatelstwa polskiego. Z dotychczasowych badań autora wynika, że karę odsiadywało tam przynajmniej 7 osób pochodzenia polskiego.

Drugi dzień konferencji i sesja szósta zostały otwarte referatem Srđana Mićicia (INIS) na temat działalności poselstwa jugosłowiańskiego w Warszawie w okresie międzywojennym. Nie stanowiło ono kontynuacji przedwojennej serbskiej służby dyplomatycznej. Jego organizacja i dobór urzędników był uwarunkowany znaczeniem relacji z Polską w jugosłowiańskiej polityce zagranicznej. Kilkakrotnie do poselstwa trafiały osoby, które wcześniej zajmowały bardzo wysokie pozycje w MSZ Królestwa SHS/ MSZ Królestwa Jugosławii. Jako kolejna głos zabrała Agnieszka Rypel (UKW), mówiąc o obrazie Jugosławii w „Dzienniku Bydgoskim" w latach 1918–1928. Jednym z wniosków, do jakich doszła autorka, jest fakt, iż mimo deklarowanych w gazecie bliskich związków z Chorwatami jako przedstawicielami zachodniej kultury chrześcijańskiej, to Serbia i jej polityka cieszy się większym uznaniem redaktorów. Na przekazywanym przez nich sposobie postrzegania Chorwacji w dużym stopniu zaważyły nie tyle tendencje federalistyczne, ile szukanie przez przywódców SHS poparcia w Moskwie i Berlinie. Trzecim prelegentem w tej sesji był Dragan Teodosić (Archiwum Jugosłowiańskie – AJ), przedstawiając historię przewiezienia prochów gen. Józefa Bema przez terytorium Królestwa SHS w 1929 r. ze Stambułu do rodzinnego Tarnowa. Kondukt z ciałem bohatera wielu narodów przejeżdżał m.in. przez terytorium Królestwa, co odcisnęło swoje pozytywne piętno także na stosunkach polsko-jugosłowiańskich. Ostatni w tej części obrad głos zabrał Bojan Simić (INIS), omawiając wizerunek Polski i Polaków w opinii korespondenta „Politiki" nad Wisłą Grgi Zlatopera. W ciągu trzech i pół roku regularnie informował czytelników o sytuacji w Polsce, o polityce i społeczeństwie, o wydarzeniach kulturalnych i sportowych, jak

też o niezbyt częstych oficjalnych kontaktach pomiędzy dwoma państwami. Zobowiązany był również do śledzenia i informowania o polskich doniesieniach prasowych dotyczących Jugosławii. Zlatoper wykazywał się też własną inicjatywą w nawiązywaniu kontaktów sportowych pomiędzy Polską i Jugosławią, organizując mecze towarzyskie.

Siódmą sesję rozpoczął Slaven Kale z Zagrzebia. Autor zajął się chorwackimi echami przyłączenia Zaolzia do Rzeczypospolitej w 1938 r. Referat został oparty przede wszystkim na tekstach zamieszczonych w najbardziej wpływowych zagrzebskich gazetach. Postawiono też istotne pytania badawcze: czy prasa poświęciła uwagę przedstawionej wyżej sprawie, czy polskie działania przedstawiono pozytywnie, negatywnie czy neutralnie, czy istniały różnice w podejściu do tego tematu poszczególnych zagrzebskich gazet, wreszcie, czy przyłączenie Zaolzia do Polski miało wpływ na działalność polskiej mniejszości w Zagrzebiu? Następnym prelegentem był Ratomir Milikić (ISI), który zbadał, jakie i ile odznaczeń państwowych otrzymali obywatele polscy w Jugosławii międzywojennej. Na podstawie zachowanych archiwaliów MSZ Królestwa Jugosławii można stwierdzić, że polskim obywatelom przyznano 653 odznaczenia różnego stopnia. I choć nie jest to z pewnością ostateczna ich liczba, to w porównaniu z innymi zaprzyjaźnionymi krajami wskazuje ona na wyjątkowo wysoki poziom rozwoju stosunków w różnych dziedzinach. Trzeci referent w tej sekcji, Jacek Tebinka (Uniwersytet Gdański) dokonał analizy zagadnienia, na ile brytyjskie koncepcje przeprowadzenia desantu w Jugosławii w czasie II wojny światowej były powiązane z udziałem polskich oficerów i żołnierzy w działaniach Special Operations Executive (SOE) na Bałkanach. Ustalenia swoje autor oparł przede wszystkim na zasobach archiwalnych The National Archives w Kew, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Archiwum Instytutu Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie i Studium Polski Podziemnej w tymże mieście. Zostały one uzupełnione o analizę wydawnictw dokumentów, pamiętników i literatury przedmiotu. Tę sekcję zamknęło wystąpienie Natašy Milićević (INIS), która przedstawiła politykę niemieckich władz okupacyjnych wobec inteligencji polskiej i serbskiej. Punktem wyjścia jest teza postawiona przez innych autorów, że niemieckie władze okupacyjne zastosowały „polski model" w stosunku do inteligencji serbskiej. W przypadku Polski chodziło o zniszczenie polskiej inteligencji i sprowadzenie Polaków do roli „niewolników" zdolnych tylko do wykonywania najcięższych robót, choć w Serbii ów „polski model" nigdy w całości nie został wprowadzony w życie.

W ostatniej sesji swoje badania przedstawiło 4 prelegentów. Jako pierwszy zaprezentował się Enes Omerović (Instytut Historii Uniwersytetu w Sarajewie – Institut za historiju Univerziteta u Sarajeva), przybliżając postać „ostatniego hajduka Małej Europy" – Jana Konopki. Pochodził on z rodziny polskich (galicyjskich) przesiedleńców, szybko popadł w konflikt z prawem. W latach 1933–1934 swoimi zbójnickimi przedsięwzięciami zasłużył na status hajduka. Jego akta sądowe, ok. 1000 stron archiwalnych dokumentów zebranych w dwóch skrzyniach, pozwalają na śledzenie biografii Jana Konopki na dwóch płaszczyznach. To typowa opowieść filmowa o jego wyczynach i nieszczęśliwym życiu, a równolegle do niej – bogate źródło pozwalające analizować życie codzienne polskiej mniejszości w Bośni i Hercegowinie. Kolejnym mówcą był Dragomir Bondžić (ISI), który omówił życie Ljubomira Đurkovicia-Jakšicia – wybitnego serbskiego historyka, bibliotekarza i profesora uniwersytetu, ze szczególnym uwzględnieniem jego bliskich związków z Polską i Polakami. Pracował jako lektor języka serbsko-chorwackiego w Instytucie Studiów Wschodnich w Warszawie. Jako ochotnik brał udział w obronie polskiej stolicy w trakcie kampanii wrześniowej.

Po klęsce Polski został deportowany do Jugosławii, gdzie zajmował się organizowaniem pomocy dla polskich uciekinierów. Jako przedostatnia wystąpiła Justyna Gluba (UG), analizując twórczość awangardowych twórców lat sześćdziesiątych – Józefa Robakowskiego i Tomislava Gotovaca. Analiza oparta została na dostępnych materiałach filmowych oraz literaturze przedmiotu (polskiej i chorwackiej); wskazuje na cechy wspólne i rozbieżności twórczości filmowej obydwu autorów. Zarówno Gotovac, jak i Robakowski reprezentowali konkretne kinematografie narodowe. Wystąpienie Joanny Szczutkowskiej (UKW), zamykające obrady, również ogniskowało się wokół spraw związanych z kinem. Autorka omówiła obecność kinematografii polskiej na festiwalach filmowych w Jugosławii w latach siedemdziesiątych XX w. Zainteresowaniem strony polskiej cieszył się zwłaszcza Międzynarodowy Festiwal Filmowy w Belgradzie FEST. Film polski był reprezentowany także na wielu imprezach specjalistycznych. Analiza obecności kinematografii polskiej na festiwalach w Jugosławii pozwala częściowo ukazać rolę międzynarodowych festiwali filmowych w realizacji celów zewnętrznej polityki kulturalnej PRL, a także zasygnalizować problem recepcji polskiego filmu w Jugosławii.

Podczas konferencji wygłoszono 33 referaty. Po 15 artykułów wygłosili naukowcy z Serbii i Polski – reprezentujący różne ośrodki akademickie. Również, już po raz drugi w historii polsko-serbskich spotkań, gościli naukowcy ze Słowenii, Chorwacji i Bośni. Ustalono też, że współpraca między IHiSM UKW a ISI będzie w dalszym ciągu rozszerzana o nowe obszary tematyczne, a najbliższą okazją do kolejnej wymiany doświadczeń stanie się panel zorganizowany w Bydgoszczy w 2019 r.

Paweł Wawryszuk
Bydgoszcz

Nebojša Stambolija
Belgrad